

Значну частину наукових досліджень вузи проводять на договірних засадах за замовленням. На жаль, тяжке економічне становище більшості підприємств призвело до зменшення загальних обсягів госпрозрахункових досліджень.

Таким чином, в умовах переходу до ринкових відносин правосуб'єктність вищих навчальних закладів України також формується у відповідності до економічних закономірностей. Розширення майнових відносин, самостійність у визначенні напрямку, обсягу та спрямованості освіти, методичного та наукового забезпечення потребує для державних вузів зміни їх організаційно-правової форми.

Список літератури:

1. Герасина Л.Н. Современная высшая школа в условиях реформации образования. Х., 1993. 2. Закон України "Про підприємства в Україні" // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 24. Ст.272. 3. Закон України "Про підприємництво" // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 14. Ст.168. 4. Советский энциклопедический словарь. М. 1989. 5. Бандурка А.М. Университет внутрішніх дел// Вузи Харків, Х., 1995. 6. Закон України "Про освіту" // Відомості Верховної Ради України. N 34. Ст. 451. 7. Положення про акредитацію вищих навчальних закладів// Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту. К., 1994. Вип 1.

Надійшла до редколегії 20.01.95 р.

Є.І.Макаренко, канд.юрид.наук

ШЛЯХИ ПОЛІПШЕННЯ ВИКЛАДАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ У ВУЗАХ МВС УКРАЇНИ

Вихід на якісно новий рівень боротьби зі злочинністю, як цього вимагає Указ Президента України від 17 вересня 1996 року "Кадрове та наукове забезпечення комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки", у сучасних умовах є неможливим без корінного поліпшення професійної підготовки фахівців для органів попереднього розслідування. Необхідність висококваліфікованих кадрів для органів внутрішніх справ очевидна і з року в рік набуває все більшої гостроти. Тому успішному розв'язанню цієї проблеми значною мірою має сприяти нещодавно створена система учбових закладів МВС України, в тому числі і Університет внутрішніх справ (м.Харків), у структурі якого функціонує юридичний факультет по підготовці фахівців для слідчих апаратів МВС України.

Однак лише функціонування спеціалізованого факультету, на наш погляд, ще недостатнє для вирішення проблеми підготовки слідчих. Навпаки, відчинивши двері для молоді, яка прагне присвятити себе слідчій роботі, факультет відразу ж поставив перед собою досить складні завдання, пов'язані з розробкою науково обґрунтованих учбових планів та програм, з створенням необхідної матеріально-технічної бази, підбором висококваліфікованих кадрів викладачів, сучасною організацією навчально-виховного процесу, зокрема, органічним поєднанням високої теоретичної підготовки зі стійкими практичними навичками та вміннями майбутніх слідчих і т.ін.

За чотири роки існування Університету внутрішніх справ ректорат і кафедри зробили у цьому напрямку чимало. На юридичному факультеті вже відбулося чотири випуски молодих фахівців, які зменшили існуючий у слідчих апаратах ОВС недокомплект кадрів. Але це не означає, що в справі підготовки слідчих нема недоліків. Звичайно, вуз не в змозі забезпечити випусника знаннями на все життя і на всі випадки. Проте основа, фундамент професії слідчого, зокрема, необхідні криміналістичні знання і навички розкриття, розслідування і попередження найбільш розповсюджених злочинів безумовно мають бути закладені якраз у процесі навчання слухачів (курсантів).

У зв'язку з цим виникає перше запитання: чи дозволяє сьогодні навчально-виховний процес на юридичному факультеті забезпечити випусникам такий фундамент? Вважаємо, що беззастережно цього стверджувати не можна, і причин тут ціла низка. Не претендуючи на повноту, однозначність і безспірність проблем, спробуємо коротко розглянути деякі з них та окреслити комплекс заходів, котрі, як переконує багатолітній досвід роботи в системі вищої школи МВС, безумовно спрямовані на підвищення рівня криміналістичної підготовки слухачів, наближення навчального процесу до потреб слідчої практики.

Перш за все звернемося до основних документів, які планують і організують навчання, тобто учбового плану і типової учбової програми з криміналістики, адже саме вони установлюють точно окреслену систему, зміст, обсяг певних знань, а також логічну послідовність їх вивчення. Безспірно й те, що головним завданням при цьому є досягнення оптимального співвідношення між загальнонауковими (фундаментальними) і спеціальними (профілюючими) дисциплінами. При цьому останні, згідно з професіограмою підготовки слідчого МВС, повинні

складати загалом більш важливу і домінуючу частину учбового плану, бо саме вони максимально сприяють отриманню знань і професійних навичок, котрі необхідні слідчому для успішного вирішення службових завдань.

Це принципове положення ніким не спростовується, але, на жаль, і не повною мірою враховується при розробці спеціалізованих учбових планів. Так, наприклад, прості розрахунки підтверджують, що згідно з діючим в Університеті внутрішніх справ учбовим планом від 24 березня 1993 року на спеціальну підготовку слідчого припадає лише третина бюджету учбового часу. При цьому не інакше, як парадоксальним, треба вважати той факт, що майбутнім слідчим МВС України на вивчення таких важливих, саме профілюючих дисциплін, як кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика відведено загалом менший обсяг учбового часу, ніж на вивчення таких другорядних для слідчих дисциплін, як філософія, іноземна мова, фізична підготовка тощо. До того ж останні дисципліни, засвоєння котрих слідчому необхідно, на наш погляд, переважно на рівні уявлень чи розпізнавання, вивчаються протягом чотирьох-семи семестрів, а спеціальні дисципліни, зокрема криміналістика, яка потребує набуття необхідних навичок, вивчається лише протягом двох семестрів, що не можна охарактеризувати інакше, як дивний парадокс. Отже, ні в якому разі не заперечуючи необхідності всебічної підготовки слідчих, все ж переконані, що ні глибокі пізнання в галузі філософії, ні блискуче знання прийомів рукопашного бою, а тим більше володіння іноземною мовою не можуть компенсувати слідчому нестачу суто професійних знань і практичних навичок щодо розкриття і розслідування злочинів.

Таким чином, можна зробити перший висновок, над котрим належить глибоко замислитись: концепція базової підготовки слідчих у вищому учбовому закладі МВС України повинна відрізнятись від тої, до якої звикли у цивільних вузах, де готують фахівців широкого профілю і лише наприкінці навчання за допомогою маленьких спецкурсів здійснюють їх профілізацію з врахуванням майбутнього місця державної служби. Щодо слухачів Університету внутрішніх справ, то конкретна посада, яку вони займатимуть у майбутньому, відома вже з моменту вступу до відповідного факультету навчального закладу, а їх профілізація здійснюється від першої лекції "Вступ до спеціальності" і протягом всього навчання. Тому наявність в означеному вище учбовому плані та-

ких дисциплін, як “Спецкурс з криміналістики” і “Судова експертологія”, що вивчаються після основного 240-годинного курсу з криміналістики, м'яко кажучи, дивує, бо їх зміст не виходить за межі основного курсу. Логічніше й доцільніше було б об'єднати їх, що дозволить довести загальний курс криміналістики до 300 годин.

По-друге, ми мусимо відверто визнати, що частина загальнонаукових і спеціальних дисциплін у нашому учбовому плані поки що не збалансована, точніше, баланс не на користь останніх, і це свідчить про недосконалість діючого учбового плану, котрий дуже нагадує той, що існував у вищій школі МВС 15-20 років тому. Цей висновок підтверджує і відсутність в учбовому плані 1993 р. таких науково обґрунтованих і підкріплених багаторічною педагогічною практикою форм навчання, як міжкафедральні оперативно-слідчі навчання, ознайомча і спеціалізована практика в органах внутрішніх справ і т. ін. Безперечно, що означені форми активного практичного навчання значно сприяли б повноцінній підготовці слідчих МВС.

Звідси витікає гостра необхідність усунення очевидних диспропорцій у діючому учбовому плані з метою збільшення питомої ваги профільюючих та спеціальних дисциплін. Досягти цього можна шляхом скорочення і виключення всього того, що не має прямого відношення до підготовки слідчого МВС, і перед усім усунення зайвого дублювання у суміжних курсах чи окремих дисциплінах.

Говорячи про це, ми, звичайно, розуміємо, що ця робота складна і потребує всебічного і кваліфікованого аналізу учбових програм і тематичних планів всіх дисциплін. Але ж, якщо керуватися не сталими традиціями, науковими інтересами чи штатним розкладом кафедр Університету, а виключно вимогами до підготовки слідчих кадрів, то процес удосконалення учбових планів, програм, форм і методів навчання потребує постійної уваги, тим паче, що підстави для цього є.

Для прикладу проаналізуємо три суміжні дисципліни: “Кримінальний процес” (180 год), “Криміналістика” (240 год) і “Попереднє слідство в ОВС” (170 годин). Якщо кримінально-процесуальне право відшліфовує процесуальну форму діяльності майбутнього слідчого, а криміналістика наповнює її відповідним змістом, тобто вчить, якими тактичними прийомами і технічними засобами збирати доказову інформацію, фіксувати і грамотно використовувати її в процесі розслідування злочину, то залишається неясно: про що ж ведеться розмова при викла-

данні “Попереднього слідства в ОВС?” Виявляється, що про те ж саме, що і у перших двох дисциплінах, тільки з відпрацюванням і складанням необхідних процесуальних документів. Але ж це традиційно робиться по криміналістиці, і саме в цьому і є специфічна риса криміналістичних знань, більшість з яких має бути засвоєна слухачами на рівні навичок-вмінь і навіть творчості. А для цього, як свідчить багаторічна практика викладання, криміналістична дидактика потребує великої кількості лабораторних і практичних занять, групових вправ, ділових ігор, криміналістичних навчань, спеціалізованої учбової практики і стажування в слідчих апаратах ОВС з виконанням слухачами численних робіт (криміналістичних практикумів) тощо.

Із сказаного вище ми мусимо зробити висновок про те, що дисципліна “Попереднє слідство в ОВС” обсягом 170 годин на нашу думку, має бути виключена з учбового плану або, у крайньому разі, залишена, але, як це було років 10-15 тому, у вигляді спецкурсу “Складання процесуальних документів та ділових паперів слідчого” обсягом до 30 годин. Решту учбового часу доцільно розподілити поміж основними дисциплінами - кримінальним процесом і криміналістикою. При цьому дещо зменшиться загальна кількість курсових робіт, іспитів та заліків, які передбачені учбовим планом. Якщо взяти до уваги влучний вираз професора О.Г.Молібога про те, що досконалим є не той учбовий план, до якого нічого додати, а той, з якого нічого викинути [1, с.38], то ми впевнені, що від запропонованого нами оперативного втручання з метою усунення дублювання і паралелізму у викладанні учбовий процес взагалі і криміналістична підготовка зокрема тільки виграє.

Звичайно, викладання самого курсу криміналістики теж треба поліпшити. Подібна постановка питання обумовлює необхідність дуже серйозної уваги до проблем теорії даної науки, рішучого викорінення зайвого теоретизування, а так само і голого практицизму у викладанні криміналістики, умілого поєднання в учбовому курсі теоретичних положень і практичних рекомендацій, необхідність яких обумовлена сучасним станом розвитку науки і практики боротьби зі злочинністю.

Перед усім звернемося до змісту учбової програми з криміналістики, бо якраз вона повинна диктувати специфічне рішення таких кардинальних питань вузівської дидактики, як: чому вчити, в якому обсязі і в яких організаційних формах? На жаль, у цьому головному документі, на підставі якого здійснюється викладання криміналістики у вузах, нема

повної ясності. При цьому, якщо існування паралельних програм з криміналістики для юридичних факультетів цивільних вузів (університетів, академій), з одного боку, і для вищих навчальних закладів МВС України, - з другого, якимось знаходить своє пояснення (хоча це дивує, адже вони готують фахівців однієї й тієї ж спеціальності - 7.06701.01. - "Правознавство"), то ми маємо з подивом констатувати наявність не однієї, як це було нещодавно (до розпаду СРСР у всіх вузах системи МВС діяла єдина типова учбова програма з криміналістики, затверджена УУЗ МВС СРСР від 25.12.84 р.), а декількох учбових програм з криміналістики для вузів МВС України, тобто, окремо для Харківського університету, Луганського, Донецького та інших інститутів внутрішніх справ. Будучи творінням і надбанням невиправданої самодіяльної творчості кафедр окремих вузів, ці програми інколи принципово різняться за своїм змістом і логікою побудови не тільки у порівнянні з типовою програмою курсу криміналістики 1985 р., але й поміж собою.

Зрозуміло, що зміни у змісті чи логіці побудови програми можна розцінити позитивно, якщо поправки чи доповнення, що були внесені до неї, мають вагомий характер, збагачують теорію, відображають сучасні потреби слідчої практики та дієво служать останній. Цей висновок сформульовано на підставі загальноновизнаних законів розвитку науки, зокрема: "зв'язку і спадковості між існуючими та виникаючими концепціями"; "обумовленості криміналістичних рекомендацій потребами практики та удосконалення цієї практики на базі положень криміналістичної науки" та т.ін. Але ж навіть поверхове порівняння дозволяє зробити висновок, що, на відміну від програми 1985 р., програма 1993 р. не просто поновилася, а змінилася настільки, що нагадує 50-річної давнини концепцію доцента Б.М.Шевера, котрий запропонував поділити криміналістичну науку на загальну і особливу частину, однак це "удосконалення" не одержало підтримки наукової криміналістичної громадськості, й* до наших днів всюди переважає чотирьохчленна система курсу криміналістики (вступ у науку, криміналістична техніка, криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів).

У всьому іншому програма 1993 р. побудована по-старому, хоча щодо номенклатури, змісту тем і чіткості формулювання учбових питань вона дещо поступається перед програмою 1985 р. Так, наприклад, якщо у програмі з криміналістики 1970 р. вивчення способів скоєння злочинів було передба-

чено окремою темою, а у програмі 1985 р. це питання розглядалося наприкінці вступної теми "Предмет, система і завдання криміналістики...", то програмою 1993 р. вчення про способи учинення злочинів зовсім проігноровано. Чомусь опинились відірваними одна від одної теми № 3 "Криміналістичні версії" і № 26 "Планування і організація розслідування злочинів", а теми "Використання спеціальних знань (призначення експертиз) і "Взаємодія слідчого з оперативно-розшуковими апаратами ОВС" викладаються на початку курсу. Важливі загальні положення трасології механічно об'єднані з темою "Слідчий огляд", в якій, до речі, окрім огляду місця події, про інші види огляду не згадується. Щодо змісту "Криміналістичної методики", то вона не містить у собі ніяких рекомендацій стосовно методики розкриття й розслідування злочинів по "гарячих слідах", а також актуальних положень щодо сьогоденної практики боротьби зі злочинністю у фінансово-кредитній та банківській сфері, у галузі підприємницької і комерційної діяльності тощо. Тому означені і деякі інші недоліки, на жаль, не дозволяють охарактеризувати університетську програму з криміналістики 1993 р. інакше, як відомим висловом "крок вперед - два кроки назад".

Як ми бачимо подальший розвиток вузівського курсу криміналістики?

Насамперед слід зазначити, що у викладанні тої чи іншої науки завжди має місце відправний пункт, вихідна точка, яка обумовлює існування відповідної учбової дисципліни (а так само науки) і, що головне, дозволяє з логічною послідовністю розгорнути перед слухачами весь учбовий матеріал курсу, всі його розділи і окремі теми. Так, наприклад, для такої галузі науки і практики, як медицина, такою вихідною точкою є будова і функції організму людини, після чого вивчаються хвороби, котрими він може хворіти, і лише потім - методи і засоби лікування останніх, що виправдано багатовіковою практикою існування цієї науки.

Щодо криміналістики, то подібна вихідна точка в її учбовому курсі, на наш погляд, нечітко позначена у діючій учбовій програмі, що і є її головним недоліком. Проте цю вихідну точку ми вбачаємо у дифініції предмету криміналістики, яка сформульована проф. Р.С.Белкіним, згідно з якою криміналістика - наука про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин і його учасників, збирання, дослідження, оцінки і використання доказів та про засновані на пізнанні цих закономірностей спеціальні засоби і методи судового дослідження й запобігання злочинів [2, с.7]. Отже, для криміналістики вихідною точкою (базою) є злочин з його зв'язками і розвитком (виникнення зло-

чинного заміру, підготовка до нього, знаряддя злочину, злочинні групи, безпосереднє вчинення, утаєння злочину і т.ін.), а не криміналістичні теорії (вчення) про ідентифікацію і діагностику, використання спеціальних знань та призначення експертизи тощо.

Щоправда, зазначені питання раніше висвітлювалися в межах криміналістичного вчення про спосіб учинення злочину, але ж частково, через що слухачі не одержували конкретного, глибокого і свідомого уявлення про механізм учинення злочину та гносеологічні основи виникнення криміналістичної інформації. Але ж це було раніше. Сьогодні ж, як ми нагадували вище, слухачі зовсім не одержують знань про способи учинення злочину, бо діючою програмою 1993 року це не передбачено.

Підсумовуючи, зауважимо, що в основу програми, на нашу думку, необхідно покласти найістотніший момент - анатомію злочину, тобто механізм його вчинення, від якого подальший шлях у вивченні криміналістики повинен йти до її понять і категорій, а потім - виникнення видів криміналістичної інформації, засобів і методів її збирання, дослідження, оцінки і тактики використання в процесі розслідування окремих видів злочинів. Іншими словами, докладний аналіз злочину, як криміналістичної категорії, саме на початку вивчення курсу криміналістики дозволить повною мірою забезпечити реалізацію логічної цілісності у викладанні цієї дисципліни, формування своєрідного професійного стрижня слідчого - вміння реконструювати подію злочину і його фрагменти за неповними даними; прогнозувати розвиток слідчих ситуацій розслідування; вміння приймати грамотні тактичні рішення в умовах дефіциту часу та інформаційної невизначеності і т. ін. Цей же висновок також стосується і підручника з криміналістики для слухачів МВС України, ідея створення котрого, на жаль, до цього часу витає у повітрі.

Нарешті, другим важливим питанням є з'ясування, з якого семестру слухачі можуть розпочинати вивчення криміналістики. Донедавна у вузах МВС вони починали знайомитися з нею у четвертому семестрі. Згідно з діючим в Університеті новим учбовим планом криміналістика вивчається лише протягом п'ятого-шостого семестрів, не враховуючи двох спецкурсів з криміналістики у сьомому семестрі, про які ми згадували раніше.

Глибоко переконані, що криміналістика повинна вивчатися не менш, чим на протязі двох років. Це пов'язано перед усім зі специфікою

криміналістики переважно як прикладної дисципліни, котра має за мету озброїти слухачів професійними знаннями та вмінням їх застосувати у практичній сфері, навичками використання всього арсеналу засобів і методів криміналістики. Досягнення означеної мети можливо не шляхом інтенсифікації (прискорення), а, навпаки, якомога тривалим і ретельним відпрацюванням криміналістичних знань і практичних навичок щодо розкриття і розслідування злочинів. Необхідна також осмислена програма наскрізного практичного навчання (послідовне відпрацювання слухачами лабораторних завдань, ознайомчої спеціалізованої практики в ОВС, виїзdnих практичних завдань, ділових ігор, слідчо-криміналістичних занять та стажування на посаді слідчого) плюс відповідний підбір і колективна оцінка дидактичних матеріалів для виконання слухачами практикумів, котрі були б зорієнтовані на вироблення й закріплення у них міцних криміналістичних вмінь і навичок розслідування злочинів.

Впевнені, що за умови погодженості цілей тих, хто навчає і тих, хто навчається, та постійного зв'язку навчання з повсякденною діяльністю слідчих апаратів ОВС, два роки криміналістичної підготовки (при загальному обсязі у 350-370 годин, який обґрунтований нами вище) дозволять більш глибоко засвоїти криміналістичні знання, закріпити і зробити звичними для себе прийоми роботи з технічними засобами, і після закінчення Університету при розв'язанні конкретних завдань розслідування молоді фахівці зможуть успішно застосовувати одержані професійні знання. Це в кінцевому підсумку і обумовить успіх у боротьбі зі злочинністю.

Насамкінець залишається лише додати, що запропоновані автором шляхи поліпшення криміналістичної підготовки слідчих ОВС сформульовані з урахуванням позитивного досвіду спеціальної юридичної освіти у вузах системи МВС. Маємо надію, що висловлені у цій статті пропозиції будуть сприйняті не тільки як прагнення викладача привернути увагу до проблем своєї роботи, але як щира стурбованість долею наших слухачів - майбутніх слідчих ОВС, на плечі яких ляже основний тягар боротьби зі злочинністю в Україні.

Список літератури:

1. Молибога А.Г. Вопросы научной организации педагогического труда в высшей школе. М., 1971.
2. Специализированный курс криминалистики/Под ред. М.В.Салтевского. К., 1987.

Надійшла до редакції 03.09.96 р.